

Zentsuraren anbibalentzia: Orixeren *Euskaldunak*-en kasua

La ambivalencia de la censura: el caso del *Euskaldunak*
de Orixe

L'ambivalence de la censure : le cas de *Euskaldunak*
d'Orixe

Censorship's ambivalency: The case of Orixe's
Euskaldunak

SARASOLA SANTAMARIA, Beñat
(UPV/EHU-MHLI)¹

Noiz jaso: 2019-03-04

Noiz onartua: 2019-06-20

---

¹ Argitalpen hau Eusko Jaurlaritzak finantzatzen duen MHLI (www.mhli.net) ikerkuntza taldearen US 17/10 (UPV-EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) proiektuen baitan gauzatu da.

Artikulu honetan Orixeren *Euskaldunak* obrak zentsura frankistarekin izan zituen arazoak aztertzen dira. Zentsura-txostenetan oinarrituz, obraren argitalpen ezberdinek zentsoreen aldetik izan zuten tratamendu anbibalentea aztertzen da, eta horren arrazoieta sakontzen. Obraren harrerak, Orixeren kanonizazio prozesuak eta testuinguru politikoak mugarriak izango dira obraren balorazio ezberdin horietan arakatzeko. Alabaina, ezin da ahaztu zentsura frankistaren izaera aski arbitrarioa izan zela, eta *Euskaldunak* ere horren beste adibide bat dugula.

Gako-hitzak: Orixe, Zentsura, Euskal literatura, Frankismoa.

En este artículo se estudian los problemas que tuvo la obra *Euskaldunak* de Orixe con la censura franquista. Basándonos en los informes de la censura, se estudia el tratamiento ambivalente que le aplicaron los censores a las diferentes publicaciones de esta obra y profundizaremos en las razones de todo ello. Para dicha labor serán hitos importantes el proceso de canonización de Orixe, el contexto político y la repercusión de la obra. Sin embargo, no conviene olvidar que el carácter de la censura franquista ha sido bastante arbitrario, y que el caso de *Euskaldunak* es otro ejemplo de dicho carácter.

Palabras clave: Orixe, censura, literatura vasca, franquismo.

Cet article étudie les problèmes que rencontre *Euskaldunak*, l'œuvre d'Orixe, du fait de la censure franquiste. Dans cet article, basé sur les rapports établis par la censure, nous étudions le traitement ambivalent imposé par la censure aux différentes publications de cette œuvre et nous en approfondissons les raisons. Il sera important, pour mener à bien ce travail, de prendre en compte le processus de reconnaissance du statut d'Orixe, le contexte politique et la répercussion qu'a eue son œuvre. Il ne faut cependant pas oublier que la censure franquiste avait un caractère arbitraire et que le cas de *Euskaldunak* en est un exemple.

Mots-clés : Orixe, censure, littérature basque, franquisme.

In this article is analyzed the problems that *Orixe's Euskaldunak* (The Basques) had with francoist censorship. Based on censorship reports, the article analyses the way various editions had an ambivalent treatment along years, examining the reason for that. The reception of the work, Orixe's recognition process, and the political context are fundamental to understand the varied valuation of the work. Thus, is necessary to remind that francoist censorship was highly arbitrary, and *Euskaldunak* is another example of that.

Key words: Orixe, censorship, Basque literature, Francoism.

Sarrera

Zentsura kontzeptuaren inguruan eztabaida joria egon da literatura eta kultura ikasketetan azken urteotan, bereziki XX. mende bukaeran. «New Censorship Theory» delako teoriaren ildotik, zentsuraren ikuspegi liberal klasikoa kritikatu da, zentsura kontzeptua irekiz eta konplexuago bihurtuz. Teoria horren arabera, ikuspegi liberala estatu-zentsuran edo gobernu-zentsuran errotu baldin bada ere, zentsurarako beste mekanismo batzuk ere badira (adibidez, merkatu-zentsura), arazoa bere osotasunean aztertzeo garrantzitsuak direnak (Bunn, 2015).

Gure arteko zentsurari buruzko ikerketak batez ere Frankismo aldikoak izan dira, eta beraz, zentsuraren ikuspegi liberal-klasikoa erabili dute, Frankismoko estatu-aparatuek zentsura nola gauzatzen duten (zentsura aparatua, zentsoreak, txostenak) aztertu baitute. Hala, gure arteko ikerlari garrantzitsuenak, Joan Mari Torrealdai, «aurretiazko zentsura» terminoa erabiltzen du (2000) Frankismoko zentsura-mota ezaugarritzeko; izan ere, zentsura hori, batez ere, liburua argitaratu aurretik gauzatzen zen, galeradetan, eta honenbestez, kasu honetan, argitaratu aurreko galbahe bat dukegu zentsura. Manuel L. Abellánek, zentsura frankistari buruzko ikerlari garrantzitsuenetako batek, gobernu-zentsura deitzen dio zentsura mota horri (1989), beste zentsura batzuetatik bereiziz (bereziki eliza-zentsuratik). Frankismoko gobernu-zentsura horren definizio zehatza ematen digu hain zuzen ere:

Cabe entender por censura literaria el conjunto de actuaciones del estado, grupos de hecho o de existencia formal capaces de imponer a un manuscrito o a las galeradas de la obra de un escritor – con anterioridad a su difusión – supresiones o modificaciones de cualquier clase, contra la voluntad o beneplácito del autor. El cotejo de la versión original con el texto publicado suele revelar el grado de incidencia de esta clase de actuación censoria. (Abellán, 1987)

Abellán eta Torrealdairen bat-egitea erabatekoa da ikuspegi honetan zeren, bistan denez, biek hitz egiten dute aurretiazko zentsura antolatuz. Literatura-zentsura honen ikuspegian, garbi geratzen da kanpoan geratzen direla formalki eratuta ez dauden egiturak (merkatua, esaterako), zeinak NCT-k mahaigaineratuko dituen haien ikerketak baino urte batzuk geroago. Alabai-

na, Frankismoko gobernu-zentsuraz hitz egiteko aski zaigu zentsura kontzepzio klasiko-liberal horri atxikitzea, eta horixe da artikulua honetan erabiliko duguna. Izan ere, artikulua hau Orixeren *Euskaldunak* liburuak zentsura frankistarekin (aurretiazko zentsurarekin) izan zituen gorabeheraz jardungo da. Zehazki, liburuak hogeita hamar urtetan zentsurarekin izan zituen arazoak aztertuko ditugu. 1950-1980 aldian, *Euskaldunak* liburuak lau argitaraldi izan zituen: 1950 (Itzaropena argitaletxea), 1972 (Añamendi argitaletxea), 1976 (Añamendi argitaletxea), 1980 (La Gran Enciclopedia Vasca). Ikusiko dugunez, 1970eko hamarkadako argitalpenetan izan zuen arazo gehien liburuak, eta zentsuraren balorazio aldaketa horien arrazoietan sakonduko da jarraian.

Hala, Orixeren *Euskaldunak* zentsuraren anbibalentziaren adibide bikaina genuke, hamarkadetan zehar, eta testuinguru eta irakurle/zentsorearen arabera, testu beraren interpretazio ezberdinak proposatu zirelako. Honenbestez, era berean, zentsura-sistema frankistaren arbitrariotasunaren erakusgarri dugu halaber.

Orixeren *Euskaldunak*: generoa eta fikziotasuna

Orixeren *Euskaldunak* Jose Ariztimuño «Aitzol» euskal berpizkundeko eragile funtsezkoarekin harremanetan ulertu behar dugu ezinbestean. Iker-tzaileek sarritan azaldu dutenez (Otaegi, 1991; Aldekoa, 2008), Aitzol oso kontziente zen pizkunde nazionalerako funtsezkoa zela literatura nazionalaren indartzea, zehazki poema nazionalen bidez, hau da, nazioaren izaera eta historia berezia islatuko lukeen poemaren bidez. Horren adibidetzat zituen okzitanieraz idatzitako Frederic Mistralen *Mireio* eta Elias Lonnrotek finlandieraz idatzitako *Kalevala*. Hala, Orixek 1930ean itzuli eta argitaratu zuen euskaraz, Aitzolen enkarguz, *Mireio*. Izan ere, Aitzolek euskal jitea eta espiritua egokien bilduko lukeen poesia molde baten alde egiten zuen, hain justu, arestian aipaturiko poema nazional horien ildotik, eta Orixe jo zuen euskal olerkigintza herrikoi baterako idazle behinentzat². Hala, urtebete

² Horretarako 1930eko Aitzolen bi artikulua hartu behar ditugu aintzat, «El cantor de la vida vasca» eta «La genuina poesía vasca». (Otaegi, 1991: 102)

geroago, 1931n, *Euskaldunak* poema idazten hasiko da Orixe, hura ere Aitzolen enkarguz besteak beste³, zeina 1935ean bukatuko duen. Alabaina, 1936ko gerra tarteko, eskuizkribua ez zuen argitaratzerik izan 1950. urtera arte.

Euskaldunak, Juan Mari Lekuonak ezaugarritu zuen bezala, pertsonaia-erretaula batek osatzen du; bere hitzetan, «erretaula estatikoa duzue, kondairarik eta elkarrizketarik gabea. Baina esanahi haundiko irudigintza dugu Orixerena, ipui kondaira asko bururatzen diguna» (Lekuona, 1991: 394). Hertsiki kondaira bat ez den arren, eta Lekuonak dioen bezala atal bakoitza koadro baten modukoa izanagatik, narrazioaren bi ezaugarri funtsezko azaltzen zaigu obra honetan: lekua eta denbora. Lekuari dagokionez, Uitziko herrian kokatzen du poema nagusiki; denborari dagokionez, urtebeteko tartea irudikatzen da, herriko festen (irailak 29) bezperatik hurrengo urteko festetaraino. Atal gehienek denboraren marka dute, nekazari-mundu baten denboraren banaketa adierazten dutena: «Artazuriketa», «Gaztaiñaro», «Olentzaro», «Iñauteri», «Axurtaro», «Artajorra», «Belarrekoan», «Eultzia». Izatez, Orixek berak aitortzen du hala lehen argitaraldiko hitzaurrean (Orixe, 1972: 39) nola liburuko epigrafeetako batean, epopeia baten moldea erabiltzen duela, nahiz eta tarteka aldaera modernoagoak txertatzen dituela onartzen duen (Orixe, 1976: 69). Horregatik, epopeia klasikoen aldean, bere gaia ez da gerra ezpada bere garaiko euskaldunen egunerokoak, eta protagonista, Ulises bezalako heroi bat gabe, Euskal Herria genuke bere osotasunean. Halaxe zehaztu zuen poemaren gazteleraizko itzulpenaren hitzaurrean, 1951n: «A falta de héroe popular –pues todos nuestros héroes se han forjado fuera de su tierra-, aquí el pueblo mismo es el héroe. Y más me gusta verse a sí mismo en el poema, que a un gran personaje más o menos inventado» (Orixe, 1972: 44). Herria heroi den epopeia nazional horren ereduak Aitzolek aipaturiko *Mireio* eta *Kalevala* genituzke⁴, beraz, baina

³ Aitzolez gain, Aita Estefaniak eta Lauaxetak kuraiatu zuten Orixe egintza handi horretara. Horien aldean, Lizardi eszeptikoagoa izan zen. (Otaegi, 1991: 106-107)

⁴ Hala ere, Orixe berak ez zuen hain argi ikusten eragin hori. Aipatzen zuenez, *Mireio*-ren itzulpena presaka egin zuen eta ez zuen erreferentzia garrantzitsuen artean.

baita Orixek berak hitzaurrean aipatzen duen Camões-en *Os lusíadas*. Obra-
ren izena ere, handik hartu zuela zehazten du (1971: 43).

Ildo horretan, gaur egungo generoen teoriatik begiratuta, funtsezkoa da gauza bat gogoraraztea. *Euskaldunak* poema moldean emana den arren, hiru literatura-genero nagusien (lirika, epika, dramatika) teoria klasikoari jarraiki, epikaren genero klasikoaren baitan kokatu beharko genuke (haren barnean legoke Orixek berak aipatzen duen epopeia⁵), eta honenbestez, narrazio bat dugu funtsean. Horretarako, aski garrantzitsua litzateke *forma* (Aristotelesek *media* deiturikoa) eta *enuntziazio moduak* bereiztea (Genette, 1992: 12). *Euskaldunak* obrak forma poetikoa izango luke, baina bere enuntziatio modua narratiboa litzateke, pertsonaia batzuen ekintzen kontakizuna azaltzen zaigulako, narratzaile batek bideratua. Literatura generoa, bada, elementu horien gurutzaketatik osatzen da, eta kasu honetan epikaren baitan kokatuko litzateke: ekintza goren batzuen imitazioa, modu narratiboan emana.

Honek esan nahi du, esate baterako, forma poetikoan emana dagoen arren, *Euskaldunak* ez litzatekeela lirikaren baitan kokatuko. Bestetik, poemaren kutsu alegorikoak haren fikziotasuna erakusten digu. Bertako pertsonaia ugari benetako pertsonaietan oinarrituak egonagatik (Aranalde, 1991), kontakizunaren enborra asmatua da, eta haren helburua ez da Euskal Herriaren deskribapen historiko-antropologiko bat egitea, baizik eta hain justu alegoria nazionalaren funtzioa beteko duen testu narratibo fikziozkoa on-tzea. Bertako protagonistak poema gidatzen duen maitasun-istorio nagusi-koak ditugu: Garazi (Gerri-eder ezizena ere baduena) eta Mikel (Eleder ezizenekoa). Poeman zehar, XX. mende hasierako beste zenbait kontakizunen ildoan (Txomin Agirrerren *Kresalako Anjel* eta Mañaxi, adibidez), maitasun istorio horren garapena kontaktzen da, festetan elkar ezagutzen dutenetik eztei-ondoetaraino.

Edozein kasutan, bada poemaren epikotasuna ere zalantzan jartzen duenik ere. Koldo Izagirrek elementu interesgarri bat hartzen du aintzat, har-tzailea, esplikatzeko *Euskaldunak* ez dela bete-betean epikan sartzen. Mitoa

⁵ Zehazki «epopeia folkloriko»tzat du.

falta duela dio, ez narratiboki elementu mitikoak falta dituelako (Garazi eta Mikelen hari narratibo nagusia aski kostunbrista da), baizik eta publikorik gabe geratu zelako.

Belaunaldi zaharrekoak hilak edo erbestean sakabanatuak zeuden edo zaharregiak ziren; belaunaldi berrikoek, oraindik ere gaztetxo baina, Euskal Herri kaletar eta gatazkatsu bat ikusi nahi zuten islatua literaturan, eten egin nahi zuten baserriarekiko haria. Gerrak zama-tzen zuen guztia. (Izagirre, 2000)

Hots, Izagirrek *Euskaldunak* ulertzeko testuinguru soziala eta hartzaileen igurikimenak kontuan hartzea ezinbestekotzat jotzen du, eta baita, horrekin lotuta, liburuak argitaratzeko izan zituen gorabeherak ere. Justu hortxe kokatuko genituzke, halaber, zentsurarekin izan zituen arazoak. Dena den, Izagirrek hor epikaz ezaugarri gisa (idealizatua, kostunbrista) dihardu genero-klasiko gisa bainoago; hots, ez da lirika/epika/dramatika bereizketaz ari, non *Euskaldunak* epikaren baitan kokatu beharko genukeen.

Hain zuzen ere, fikziotasuna aztertzerakoan, funtsezkoa da obraren generoari erreparatzea. Thomas Pavelek (1997) azaldu legez, fikzioaren barruan genero askotariko lanak egon litezke, zeinen errealtatearekiko harremana ere anitza litzatekeen. Era berean, beste literatura-teoriko batzuen ildotik⁶, testuak fikzio gisa irakurtzearen historikotasuna azpimarratzen du, non fikziotasuna irakurketa-molde bat litzatekeen ezaugarri testual bat bainoago. *Euskaldunak*en kasuan, batetik, genero epikoan kokatuta, Pavelek aipatzen duen mito edo fikzioaren eremuan sartu behar dugu, eta ez ez-fikzioaren eremuan. Mito edo fikzioan kokatzea, ordea, ez litzateke hain agerikoa. Izan ere, Pavelek berak kontatzen duenez, genero epikoan koka daitezkeen kontakizun heroiko asko zentzu mitikoan irakurri izan dira historikoki (eta ez fikzionalki), hots, bertako entitateei existentzia erreala aitortuz: «Podemos razonablemente dar por sentado que el público del texto *En busca del Santo Grial* tomaba a sus personajes legendarios como si hubieran existido realmente» (Pavel, 1997: 177). Pavelek aipatzen duen adibidea Britainiako ziklo arturikoen baitako kontakizun bat genuke, kondaira bat, hau da, epikaren

⁶ Esaterako, Jonathan Culler (1997), Félix Martínez Bonati (1997).

barneko azpigenero bat. Lehen aipatu legez, *Euskaldunak* ez litzateke hertsiki kondaira bat, baina bai haren inspirazio izan ziren epopeia nazionalak (*Mireio*, *Kalevala*, *Os Lusíadas*), zeinak, Paveli jarraituz, gizarte mitikoetan ez ziren fikzionalki irakurtzen. Alabaina, haien eta *Euskaldunaken* artean dagoen denbora tarte aintzat hartuz, ezin esan liteke XX. mendeko bigarren erdiko Euskal Herrian, *Euskaldunak* zentzu erreal-mitikoan irakurtzen ahal zenik (ez behintzat nagusiki). Horretan datza, hain justu, Lekuonak aipatzen duen kondaira ez izatea, eta honenbestez, generikoki hibrido samarra izatea: heroi jakinik gabeko denboraz kanpoko epopeia nazional bat, zeina, anbiguotasun handirik gabe, fikzionalki irakurria izan den. Gainera, Martínez Bonatik azpimarratzen duen gisara, fikzioan autorearen eta «hiztun imajinario» (1997: 162) baten (hots, narratzailearen) artean bereiztea funtsezkoa da; ez hori bakarrik, fikzioa gerta dadin, narratzailearen baieztapenak erresalburik gabe onartu behar ditu irakurleak (1997: 165). Azken ideia hori zalantzan jarri da azken hamarkadetako literatura teorian (batez ere «narratzaile susmagarria»-ren teorizazioekin), baina edozein kasutan, garbi dago narratzailearen figura giltzarria dela fikzioa ulertzeko. *Euskaldunaken* kasuan, ikusiko dugunez, autore, narratzaile eta pertsonaien arteko nahasketek zeresan garrantzitsua izan zuten obrak zentsurarekin izan zituen arazoetan.

Horretaz gain, ezaguna da Orixeren literaturan tradizio klasikoak duen pisua⁷; zehazki Homero eta Virgilio aipa daitezke, Orixek berak hitzaurre eta epigrafeetan behin baino gehiagotan aipatzen dituen bi autore. Ez da harritzekoa, bada, hain zuzen autore klasiko horiek izatea epika generoaren aita pontekoak. Poema nazionalen moldeak, bada, poema epiko klasikoaren ereduari jarraitzen dio, eta Orixe *Euskaldunak* idaztera bultzatzen dutenek ere eredu hori dute buruan. Halaxe diosku Aita Estefaniak:

Los trozos que en *Mireio* más saben a Homero, aparecen en la versión como los más naturales, los más definitivos, lo cual nos hace pensar en lo que sería la *Iliada* o la *Odisea* puestos por nuestro traductor en euskera, y lo que pierde la renaciente (Otaegik aipatua, 1991: 105).

⁷ Iñaki Aldekoak azaltzen duenez, klasikotasun hori kristaua litzateke; hots, klasikotasuna ulertzeko modu kristaua luke Orixek, Espainiako Urrezko Aroan zegoenaren gisakoa (Aldekoa, 1991: 180-182)

Honek guztiak erakusten digu ez zela kasualitatea izan Orixe arduratu izana molde horretako poema bat idazteaz, nahiz eta, historikoki denboraz kanpo egoteak generoaren beraren eraldaketa ekarri zuen. Honengatik guztiagatik, nola *Euskaldunaken* narrazio izaera, hala, horrekin loturik, fikziotasuna kontuan hartzea ezinbestekoak dira zentsura-irakurleen interpretazioak kritikoki aztertzeko.

Zentsurarekin gorabeherak

Paradoxikoki, *Euskaldunaken* lehen edizioa izan zen zentsura-arazo gutxien izan zuena. 1950. urteko maiatzaren lehenean aurkeztu zuen Francisco Unzurrunzaga Itxaropena argitaletxeko arduradunak eskuizkribua eta ez zitzaion eragozpenik ipini, Propagandako zuzendari orokorrak, Pedro Rocamorak berak eman baitzuen baimena. Halaxe ageri da fitxan, boligrafo gorritz idatzia: «autorizado de orden del Director General. 1 junio 50». Egun bat lehenago eman zion Rocamorak berak liburuaren zuzendaritzari *Euskaldunak* argitaratzeko agindua:

Le ruego que, con toda urgencia, sea despachada la adjunta solicitud, relativa a la autorización de la obra «EUSKALDUNAK», cuyas galeradas obran ya en poder de esa Sección.

Dicha autorización, deberán remitirla a mi Secretaría, para desde ella hacerla llegar a manos del interesado.

Firmado: Pedro Rocamora.

Egun gutxiren buruan erantzun zion liburuaren inspektziorako buruak agindua bete zuela adierazteko:

Cumplimentando lo ordenado por esa Dirección en Nota nº 261, adjunto se remite para su entrega al interesado, TARJETA de Autorización y ejemplar sellado de la obra titulada «EUSKALDUNAK», de Nicolás Ormaechea, expediente nº 2907-50, resuelto por esta Sección con la mayor urgencia según las indicaciones de V.I,

3-6-50

Juan Beneyto

1950eko lehen edizioak, bada, ez zuen, itxuraz, arazo handiegirik eduki. Aurrerago azalduko da zeintzuk izan ziren argitalpen hori posible egin zuten kudeaketa-lanak. Arazoa bi hamarkada geroagoko hurrengo bi edizioekin etorri zen.

1950ekoak ez bezala, 1972 eta 1976ko edizioek (Añamendi argitale-txean argitaratuak) zentsura-irakurlearen txostena izan zuten. Bien artean, 1972koa izan zen gogorrena, liburuaren argitalpena ukatzea gomendatu zuen-eta 19. irakurleak, nahiz eta gero argitaratu egin zen ezer aldatu gabe «isiltasun administratiboa» formularekin. Kontuan izan behar da 1966ko Ley de Prensa e Imprenta (LPI, 4/1966) legetik (Fragaren Legea gisa ere ezaguna) aurrera, ez zela nahitaezkoa testu originala edo galeradak zentsuratik pasatzea, eta 1972koan ez zutela pasa, inprimatutako ale baten gainean idatzi baitzuten txostena. Ezagun denez, aukera horrek arriskua zuen, norbaitek argitalpena salatu eta zentsuratik pasaraz zezakeelako, eta, argitalpena debekatzea, tirada guztia geratzen baitzen banatu ezinda, horrek ekartzen zuen galera ekonomikoarekin. Kasu honetan, pentsatzekoa da Añamendi argitaletxeko arduradunek (Luis de Madariagaren izenean dago argitalpen-eskaera) uste izatea arazorik ez zutela izango ordurako edizio onartu eta publikatu bat bazegoelako. Ordea, ez zen hala izan; norbaiten salaketa medio, zentsuratik pasa behar izan baitzuen liburu jada argitaratuak. Honakoa zioen 19. irakurleak (Torrealdairen arabera Antonio Albizu izan liteke) txostenean:

Son obras completas del mejor literato vasco. En general son aceptables. Sin embargo, no pueden aceptarse por quebrantar las leyes fundamentales los trozos señalados en las páginas 195-201, 252, 254, 255, 257 y 384. La traducción que acompaña al texto original vasco es fiel y por ella podrá juzgar la superioridad. NO SE ACEPTA EL DEPÓSITO.

Jarraian, eskuz, hau dago idatzia: «Por selección, obra poética, que en lo que pueda decir, no es de esta hora, es historia más o menos verídica».

Zentsoreak aipatutako pasarteen artean, orrialde gehien hartzen dituen zatia «Denok bat» izeneko atalari dagokio, Orixek berak poema osoaren bihotz gisa definitu zuenari (Otaegi, 1991: 106), bereziki «Arbola bat» eta

«Agur Euskal-Erriari» zatiei. Atal horretan zazpi kideko lagunarte bat aurkezten du narratzaileak, afaldu eta solasean ari direla, gauza asko elkarri kontatuz, baina narratzaileak gauza bat zela guztietan alaiena azpimarratzen du: «Euskalerrria guzien Ama». Pertsonaiok Euskal Herria hizpide hartzen duten orria da hain justu 195. orrialdea, hots, lehenbizikoz irakurleak eragozpenak jartzen dituen. Hortik aurrera, 201. orrialdea arte, lurraldetasunaren inguruko lerroak topatuko ditu irakurleak, denak ere zazpi pertsonaia horien ahotik⁸. Euskal Herriaren zatiketaren arazoa jartzen da agerian, eta zatiketa horretatik harago, euskara dela euskaldun guztien elementu partekatua defendatzen du narratzaileak. Haren arabera, oihal berberez jantziriko zazpi lurraldeek osatzen dute Euskal Herria. Pertsonaietako batek hartzen du hitza jarraian, Bustintza Mañarikoak, eta «Arbola bat» kanta abestuko du. Gernikako arbolari egiten dio erreferentzia, noski, paradisuko arbolarekin konparatuz, eta euskalduntasunaren beherakadaren auhena da kantua. Izan ere, egoera penagarrian ikusten du aberria, hiltzorian:

O, neure Erri maite-maitea!
 Zakustaz triste, negarrez;
 zeure alabak euren buruak
 baltzez estaldu dituez;
 trentza-mordoak tiraka atara
 ta sutara bota dabez;
 gaur euskaldunak dirala orreik
 ezin ezagutu leikez.

Horregatik, asaba zaharren garai loriatsuak mira ditu Bustintzak:

Bere [arbolaren] azpian umildu ziran
 Errege Gaztela ´kuak,
 eta lekurik ez eben izan
 egundo, barriz, moruak.
 Barrero gura ba-dogu izan
 libre len giñan lakuak,
 itxi daiguzan erdaldunentzat
 erdaldun diran kontuak.

⁸ Pertsonaiak zazpi izatea, noski, ez da kasualitatea, eta zazpi probintziei eginiko keinua dateke.

Haren ondotik hartzen du hitza Irube Donamartikoak, eta «Agur Euskal-Erriari» kantatzen du. Aurrekoaren ideia berberak defendatzen dira, baina anbigua da Espainiarekiko harreman historikoari dagokionez. Alde batetik mairuen kontra euskaldunen eginahala aldarrikatzen du Navas de Tolosako gudua gogora ekarriz, eta euskaldunei esker gordetzen dituztela Espainiak eta Frantziak beren lurraldeak:

Guri esker Frantziak
eta Espainiak
dauzkate dituzten
eremu handiak.

Horregatik, dio kantuak, espainiarrek euskaldunak miresten zituzten orduan:

Orduan gure alde
oihuz zeuden oro:
«Bere lurretan nagusi
Eskualduna bego;
Frantziak, Espainiak,
bai orai, bai gero,
deus khendu gabe dute
gerizatu gogo».

Azkeneko estrofa hori klabea da poemaren interpretazioaren eztabaidan aurrerago ikusiko denez. Irakurlearen gainontzeko aipuek ere lurraldetasunarekin dute zerikusirik gehienek. 252. orrian hala erregutzen dio kronikariak⁹ Jainkoari:

Jabetasuna galdu dulako
dago erri au damutan.
Lurra galdurik, erritasuna
egizu galdu ez dezan.

255. orrian, Euskal Herrian «koko-erriko legena» izurritea zabal ez dadin eskatzen du, eta berriz ere Euskal Herria azpiratua dagoela azpimarratzen.

⁹ «Letari» ataleko zati batek «El cronista» izena du gaztelerazko itzulpenean. Kurioski, euskarazko originalean zati horrek ez du izenbururik eta ez da ageri esplizituki nork hartzen duen hitza.

«Koko-erri» terminoa erabili izan da Euskal Herriko leku batzuetan atzerriko herriei erdeinuz (eta kokoei, atzerritarrei) erreferentzia egiteko (Euskaltzaindia, 143. araua), eta Orixek ere hala erabili izan du bere poesian, bereziki Espainiaz hitz egiteko (Aulestia, 2000: 77).

«Ez ote-ziñan bearrekoa,
gure aiten Euskalherri,
erri-lurretik alde egin bage
biur zindezen mende-erri?
Fedarekin erritasuna
gorde behintzat. Jabe berri
Jainko Aundiak egiñen zaitu
Siñismenaren geigarri».

Eta 257. orrian, ildo beretik, Euskal Herriaren biziraupenaren aldeko bertsoa ageri da:

«Jaunak arnasa dit oraindio
nere lan au jarraitzeko:
biotzak diraust bein ere ez dala
Erri maite au galduko.
Erritasuna gorde badeza,
Erri-lurraz jabetuko.
Beza Siñismen; ta ain gogo dunik
Jaunak ez dio ukatuko».

«Letari» atalari dagozkio 245., 254., 255. eta 257. orrialdeak. Atal horrek Aralarko San Migelen udaberriro egiten zen herri-otoitza deskribatzen du. Urte horretan lehortea izan da eta nekazariak ur premia larrian dira; ez litzateke gehiegizkoa pentsatzea lehortea hori Euskal Herriaren egoeraren metafora dela. Izan ere, tartean, narratzaileak Euskal Herriaren gainbehera deitoratzen du, eta Jainkoari eskatzen herritasuna galdu ez dezala. Orrialde horietan ere, beraz, auzi nazionala du gai, eta harekin loturik dauden irakurketa historikoak dira zentsura-irakurleak problematikotzat jotzen dituenak.

384. orrialdea da irakurleak aipatzen duen azkenekoa, eta hor ere auzi bera du hizpide poemak. «Eztaiondo» atalari dagokio eta liburuaren amaiera aldekoa da. Atalaren hasieran, Anton Koko pertsonaiak Garazi eta Mikel

konbentzitu nahi ditu eztei-ondotan bere herrira, «koko-errira» (Orixek espainierako itzulpenean «Ribera» gisa itzultzen du), joan daitezten, nahiz eta beraiek Donostiara estropadak ikustera joatea erabakiko duten. Orrialde horretan, bada, «koko-erri»aren eta Euskal Herriaren arteko kontrastea ageri da berriro ezkonduen eta Anton Kokoren bidez islaturik.

Bistan denez, irakurketa guztian zehar, narratzaileak eta pertsonaiek esaten dituztenak Orixeren iritziekin parekatzen dira aski modu xaloan eta inolako analisi literario-soziologikorik gabe. Horixe bera gertatzen da, halaber, hurrengo edizioko irakurlearekin, nahiz eta beste ondorio ideologiko batzuetara iritsiko den.

1976. urtean *Euskadunaken* beste edizio bat argitaratzen saiatzen denean Auñamendi argitaletxea bera (obra osoan gabe, aparteko edizio batean), beste txosten bat izango du horrek ere, kasu honetan 23. irakurleak egina (Torrealdaien esanetan Jose Luis Albizu dena, Antonio Albizuren anaia). Bigarren irakurketa horrek aurrekoan seinalatutako zenbait pasarte berrinterpretatuko ditu funtsean, arestikoaren irakurketa batzuk auzitan jarritz. Aski argi geratzen da Jose Luis Albizuk anaiaren txostena ezagutzen duela, hark aipatutako pasarteak aipatzen baititu beste interpretazio eta balorazio batzuk proposatuz, aurreko irakurlea aipatu gabe, hori bai. Bere laburrean, aski txosten esanguratsua da, eta horrexegatik ekarriko zuen osoki Torrealdaik halaber *Artaziak* liburuan:

Obra del mejor poeta vasco, canta al pueblo vasco, su lengua y sus costumbres y su fe. Lleva aneja la traducción que es fiel y esmerada. El capítulo VII TODOS UNO canta la unidad de sangre, lengua, costumbres y fe de los vascos de aquende y allende los Pirineos, constando la frontera política, frontera que está superada realmente por la unidad superior: lengua y cultura. El punto delicado, bajo el ángulo de la censura, es este capítulo, donde la unidad cantada por el poeta puede interpretarse como una declamación política separatista o como bandera de acción política. Sin embargo, las intenciones del poeta no corren en este sentido, porque en la página 181 se dice: «Francia y España ahora y antes quieren proteger a Vasconia sin mutirla». Esta afirmación viene precedida y seguida de cuanto los vascos han contribuido a la historia de España (p. 180-183) con la exhortación a man-

tener la dignidad propia de los vascos, cosa que unos la interpretarán en un sentido regionalista o foral y otros en sentido separatista, pero siempre el poeta se mantiene por encima de estas miras concretas o sobre los modos de realizar la personalidad del pueblo vasco.

Hasteko, adierazgarria da irakurle honek aurrekoaren iritzi bera adierazten duela, ia literalki gainera, Orixeren inguruan; alegia, euskal poeta onena dela (Antonio Albizuk «literato» dio). Zentsuraren ikuspuntutik, zati problematikoentzat «Denok bat» atala jotzen du, eta ez ditu Antonio Albizuk aipatutako beste zenbait pasarte kontuan hartzen. Hark egindako irakurketa separatistaren kontrara, Jose Luis Albizuk irakurketa erregionalista edo foral baten aukera azpimarratzen du, arestian aipatutako lerro batzuk hizpidera ekarriz. Hala ere, lerro horiek, poema osoaren baitan, ez dira inolaz ere narratzaileak esandako zerbait. Alde batetik, Irube Donamartikoak hartzen du hitza zati horretan, «Agur Euskal-Erriari» izenekoan, eta horren barruan irakurleak ekartzen duen zatia aipamen bat da, «orok» (euskaldunak ez direnak, ulertzen da) euskaldunen inguruan omen zuten iritziaren ordezkari. Euskaraz hala ageri da:

Orduan gure alde
oihuz zeuden oro:
«Bere lurretan nagusi
Eskualduna bego;
Frantziak, Espainiak,
bai orai, bai gero,
deus khendu gabe dute
gerizatu gogo».

Lehen bi lerroak Irube Donamartikoak esanak dira, eta hortik aurrerakoak, ikusten denez, besteren iritzia. Beraz, esan beharra dago Jose Luis Albizuren irakurketa aski badaezpadakoa dela lerro horiek Orixeri berari leporatzen dizkionean.

Esan dugunez, Antonio Albizuk aipatzen dituenak aztertzen ditu Jose Luis Albizuk irakurleak ere 1976an. Txosten mekanografiatuaz aparte, bada eskuz idatziriko ohar bat, hala dioena: «(véase también p. 224 y 336)». Bi pasarte horiek ere aipatuak zituen Antonio Albizuk; «Letari» eta «Eztaiondo» atalei dagokien zatiak dira.

Irakurketa separatista eta erregionalistaren arteko muga aski lausoa ageri zaigu bi irakurle horien txostenetan. Bakoitzaren balorazioak gorabehera, agerikoa da biek ere testuko eduki ideologikoa eta autorearen arteko identifikazioa lortzea dutela helburu, eta horretarako, interpretazio biografista-positibista egiten dute.

***Euskaldunak* eta kritika biografista-positibista**

Euskaldunak poema interpretatzerakoan, irakurketa biografista-positibista gailendu zen zentsura-irakurleen artean. Hau da, dagoeneko ikusi bezala, lerroetan esanikoak Orixeren iritziak balira bezala hartu zituzten, nahiz eta horietako asko poemako hainbeste pertsonaietako batek edo narratzaileak esanak izan. Antonio Albizu eta Jose Luis Albizuren interpretazioak ezberdinak dira, baina biek bat egiten dute poema modu intentzionalen irakurtzerakoan; alegia, biek identifikatzen dituzte poeman azaltzen diren iritziak Orixeren iritziekin. Egiazki, zentsura-irakurleez landa ere, ikuspuntu biografista hori nagusitu izan zen garai hartan, baita euskal kritikaren aldetik ere. Jose Mari Aranaldek, adibidez, Orixeren iloba zenak, poeman kontatzen diren pasarte ugari Orixe beraren bizitzako pasarteekin identifikatzen ditu xeheki «Orixe bere berri ematen, edo egilea protagonista» titulu esanguratsuko artikuluan (1991: 453-458). Kritika biografistaren muturreko adibidea genuke, *Euskaldunak* poeman azaltzen diren pasarteak Orixeren bizitzako pasarte bidez azaltzen baitira. Artikulua bukaeran Aranaldek berak halaxe galdetzen du erretorikoki: «Eta non ez da Orixe bera protagonista *Euskaldunak* poeman?» (1991: 458). Ildo horretan, poemaren irakurketa etnologikoak ere egin dira, Juan Garmendiarena kasu, non, irakurketa biografista horretan sakontzen den halaber: «Zer gai erabili zitun Orixe *Euskaldunak* osatu eta borobiltzeko? Berak zeatz ikusi eta bizitzea izandu zituanak, batikbat. Bere ume/gazteetako munduko gaiak, bere girokoak» (Garmendia, 1991: 203). Gauzak horrela, ez da harritzeko zentsura-irakurleengan ere irakurketa biografista hori gailentzea, edo beste era batera esateko, *Euskaldunak* azaltzen diren kontuak, iritzi politikoak barne, Orixerenak balira bezala ulertzea. Hala, aski esanguratsua da Antonio Albizuk txostenaren ondoren eskuz idatzitakoa: «Por selección, obra poética, que en

lo que pueda decir, no es de esta hora, es historia mas o menos verídica». Poemak, hala, egia historiko batzuen defentsa egingo luke nolabait, eta hain justu hori jotzen du arazotzat Antonio Albizuk, historiografia abertzale separatista moduan ulertzen dituelako. Edozein kasutan, ohargarria da ikus-tea zentsurarentzat irakurketa biografista horiek aski baliagarriak direla, obraren eta autorearen identifikazioa aproblematuratuz, askoz ere errazagoa delako obra eta autoreen zentsura justifikatzea.

Alabaina, obra sakontasun kritiko handiagoz aztertzeke, haren generoa eta fikziozitatea aintzat hartzea ezinbesteko da; horixe bera gatzigatu zuen jada Lourdes Otaegik 1987an Orixeri buruzko ziklo baten baitako hitzaldi batean:

Ez dago gehiago esaterik Orixeren Euskaldunak ez direla «hezur-haragizkoak» edo obrak erakusten duen Euskal Herri hori ez dela Euskal Herri osoa eta beste hainbat gauza ere ez, Orixek egin nahi zuena ez baitzen azken hamarkada hauetan hain gustagarri izan zaizkigun Euskal Herriari buruzko lan soziologiko, psikologiko edo antropologikorik. Alferrik da metro horrekin neurtzea Orixeren obra hau, ez bait zaio egiazko luze-zabalerarik igartzen, alde batetik, eta bestetik bidegabekeria literario nabarmena egitea bait da. (Otaegi, 1991: 108)

Otaegiren aipuak ondo ematen du aditzera irakurketa literarioaren garrantzia, eta bide batez salatzen interpretazio soziologiko-antropologikoen arriskua. *Euskaldunak* termino literario eta fikziozkoetan aztertzeak ateak ixten dizkie hala zentsura-irakurleen irakurketa intenzional berehalakoei nola bestelako irakurketa abertzale apologistei. Jakina, *Euskaldunak* obrak, beste edozein obrak bezalaxe, inplikazio sozial eta politikoak ditu, baina ezin litezke eratorri, arestian ikusi bezala, testuaren izaera literario-fikziozkoa aintzat hartu gabe. Gisa horretako ezein interpretaziok azterketa literario xehe eta konplexuago bat eskatuko luke ezbairik gabe, fikzioaren izaera labainkorrean mugituko ginatke-eta, geroago ikusiko dugunez.

Egiazki, irakurketa biografistetarako joera horretan Orixek berak ere badu erantzukizunaren parte bat. Izan ere, behin baino gehiagotan azpimarratu izan zuen geroago Aranaldek garatuko zuen hori; alegia, obran konta-

tzen direnak egiazko kontuak zirela eta ez zela asmakizunik. Halaxe zioen lehen edizioko hitzaurrean, esaterako: «Ez dut lan ontan deusik asmatu. Erria dan bezala azaltzen saiatu naiz: «res ipsa loquator»; gauza bera mintza bedi. Zertarako ni asmaketan asi?» (Orixe, 1971: 41). Ildo horretan doa baita ere Orixek berak lanari ematen dion jaidura folkloriko-etnografikoa, Euskal Herriaren izaeraren berri eman nahi duena.

Zentzu horretan, zentsura irakurleek eta Orixeren lehen kritikari euskaldunek bat egiten dute poema aztertzeko metodologia kritikoan. Ez da harritzekoa, halere. Izan ere, horiek denak iraultza estrukturalista Euskal Herriko kritikagintzara iritsi aurreko azterketak dira, zeina gutxi gorabehera 80ko hamarkadan iritsi zen Jesus Mari Lasagabaster bezalako kritikarien eskutik. Ezagun denez, horren aurretik, metodo positibista klasikoek indar handia zuten, eta hala, obraren edukiaren eta idazlearen eta bere ingurua-
ren arteko identifikazioa aski araz eta aproblematikoa zen. Oraindik aztertzeke dagoen zerbait da metodo kritiko (post)estrukturalistek zein puntutara-
raino eragin zuten zentsura-irakurketen ahulezian. Izan ere, fikzioaren interpretazio-komplexutasunaren aitortzak eta esanahi-irekieraren onarpe-
nak, aski nekezagoa egiten du obra baten kondena ideologikoa, eta honen-
bestez, ez da hutsala zentsuraren eta metodo positibisten arteko lotura.

Zentsuraren iritzi aldaketa

Baina oraindik argitzeke geratzen zaigu galdera garrantzitsuenetako bat. Zer dela eta gertatu zen zentsuraren baitan *Euskaldunak*en inguruko balo-
razio aldaketa hori? Zergatik onartu zen arazorik gabe 1950. urteko argital-
pena, eta sortu ziren halako arazoak 70eko hamarkadakoetan? Galdera
horiei bi bidetatik erantzun dakieke. Alde batetik, zentsura-sistemaren izaer-
a kontuan hartzea argigarria da; bestetik, adierazgarri dira Orixeren lana-
ren harreraren inguruko zenbait xehetasun.

Zentsura-sistemari dagokionez, aintzat hartu behar da 1950. urteko egoe-
ra ez dela 70eko hamarkadakoaren berbera. Legeak ere ezberdinak dira.
Torrealdaik (2000) hiru zentsura-aldi bereizten ditu legeriari dagokionez:
1936-1966, 1966-1977 eta 1977-1982. *Euskaldunak*en lehen argitalpena,

beraz, lehen aldikoa da, hots, 1936ko abenduaren 23ko Dekretua indarrean dagoen garaikoa. Berez, Frankismoko zentsura-lege murriztaileena dukegu, baina egiazki, zentsura-sistema konplexuago egingo da bigarren alditik aurrera, bereziki euskal liburuei dagokienez. Lehen aldian, ia pertsona bakarren borondatearen esku zegoen euskal liburuen argitalpena, eta oraindik ez zegoen osatua gerora sortuko zen zentsore-sarea. Gainera, kontuan izan behar da 1945ean Francok hirugarren gobernu osatu zuela, falangistak baztertu eta katoliko integristei indarra emanez, eta euskarazko argitalpenentzat aukera berria sortu zela. Testuinguru horretan, zentsurari dagokienez, pertsonaia klabea da Pedro Rocamora, gobernu horretako Propaganda burua, eta beraz, zentsura kontuetarako arduradun nagusia. Torrealdaik kontatzen duenez (2000), Rocamorak Zarautzen etxea zuen eta han pasatzen zituen urtero udaldiak, eta halaxe egin zuen harremana besteak beste Jose Artetxe eta Patxi Unzurrunzagarekin, azken hau, dagoeneko aipatu denez, Itxaropena argitaletzeko arduraduna eta *Euskaldunak* estreinako argitaratuko duena. 1947ko irailaren 9an, Zarautzen Euskal Jaiak direla, bildu ziren Artetxe eta Unzurrunzaga Rocamorarekin, eta haren ametoa lortu zuten zenbait «poema erlijioso eta folkloriko» argitaratzeko euskaraz (Unzurrunzaga, 1993: 9). Rocamora, beraz, euskal liburuekiko laxoago jokatzen hasiko da garai hartan, eta halaxe argitaratu ziren zenbait euskal liburu garrantzitsu 1950ean, tartean *Euskaldunak*¹⁰. Horrekin batera, aintzat hartu behar da 1963. urtea arte ez zela egon Madrilen euskara ulertzen zuen irakurlerik, eta Euskal Herriko ordezkarietzan aztertzen zirela liburuok. *Euskaldunak*en kasuan, ordea, Rocamorak berak eman zuen baimena ordezkarietza horietatik pasa gabe, eta ondorioz, inolako irakurle-zentsorek testua irakurri gabe. Harrigarria irudi badezake ere, ez zen salbuespena; Marta Riojak esaten duenez, ez zen ezohikoa baimena testuaren izaeragatik bainoago zentsorearekin edo zentsura-sistemako beste elementu batzuekin izandako kontaktuengatik erdieste: «La arbitrariedad con que se censuraba también podía depender del grado de cercanía que el autor/traductor tuviera con el censor» (Rioja, 2008).

¹⁰ Orixerenaz gain, aipagarriak dira Bera-Lopez Mendizabalen gaztelera-euskara hiztegia, Jon Etxaideren *Alostorra* eta Txomin Irigoienen *Bizi*.

1972. urtean, berriz, LPI, 4/1966 Legea dago indarrean (Fraga Legea izenez ere ezaguna), ustez liberalagoa dena, baina arestian esan bezala, praktikan zentsura sistematizatu eta sofistikatzen du. Ordurako Antonio Albizu hasia da 1963tik Madrilen euskarazko liburuak aztertzen, eta hain justu bera da, esan bezala, *Euskaldunak* zentsuratzea gomendatzen duena. Bestetik, Frankismoaren ikuspuntutik, 70eko hamarkadan separatismoaren arazoa 1950. urtean baino larriagoa da. ETA 1958an sortu zen, eta Antonio Albizuk *Euskaldunaki* buruzko txostena idazten duenean, urte pare bat baino ez dira igaro Burgosko Prozesutik. Ramon Saizarbitoriaren testigantza arabera (Ibargutxi, 2018), garai hartan¹¹ zentsurari gehiago axola zitzaion, euskal liburuei zegokienez behinik behin, arazo nazionala beste auzi batzuk baino. Horrek azalduko luke, bere ustez, *Egunero hasten delako* argitaratzeko arazorik eduki ez izana, nahiz eta nobela, ezagun denez, abortuaren aldekoztatzen genukeen¹². *Euskaldunak*, ordea, bete-betean sartuko litzateke naziotasunaren auzian, eta ikusi dugunez, hain justu pasarte horiek dira zentsoreek aipatzen dituztenak.

Antonio Albizuren txostenetik lau urte baino ez ziren igaro 1976an Jose Luis Albizuk txostena idatzi zuenean, baina egoera aski ezberdina zen ordurako. Alde batetik, Fragaren Legea azkenetan zen, eta hilabete gutxiren buruan jarriko da indarrean azkeneko zentsura-legea, «Antilibelo Legea» izenarekin ezaguna dena. Bestetik, eta ziur aski garrantzitsuagoa dena, Franco hilik da, eta hala, zentsura-sistema frankista bere azkeneko fasean sartua da. Horrek esplikatu luke baita ere 1980ko edizioak –jada Torrealdaik bereizirik hirugarren fasean sartuta– batera arazorik eduki ez izana.

Horrekin batera, esanguratsua da baita ere zentsoreek Auñamendi argitaletxearen edizioen gainean jarri izana erreparo gehien. Kontuan izan behar da zentsuraren arbitrariotasunak askotan argitaletxe eta editore

¹¹ Saizarbitoria zahazki *Egunero hasten delako* bere lehen nobelaz ari da, 1969. urtean argitaratu zuenaz.

¹² Horrekin batera, baina, zentsoreekin harremana izatea zeinen garrantzitsua den erakusten digu kasu horrek. Izan ere, Saizarbitoriaren arabera (2007: 11-12), Gabriel Arestik Antonio Arrue zentsorearekin zuen harremana funtsezkoa izan zen *Egunero hasten delakok* zentsurarekin arazorik eduki ez zezan.

zehatz batzuen kontra jotzen zuela, testu konkretu baten kontra bainoago. Antifrankistatzat edo marxistatzat (Lur argitaletxeak bezala, kasurako) jotzen zirenek arazo handiagoak izan ohi zituzten, publikatzen zituzten testuen eduki eta xehetasunak gorabehera. Horregatik, beste iturri batzuk begiratzea komenigarria da zentsura sistema bere osotasunean ulertzeko, eta horien artean funtsezkoak dira polizia-txostenak. Hala, Torrealdai jasotako polizia-txosten politiko-sozialek agerian uzten dutenez, Auñamendi argitaletxeak arduradun ziren Bernardo eta Mariano Estornes gertutik zaintzen zituen zentsurak.

Los informados son de arraigada ideología separatista vasca y ya con anterioridad al GMN (Glorioso Movimiento Nacional) estaban encuadrados en sociedades y organizaciones de matiz netamente nacionalistas, y precisamente por su incompatibilidad con los postulados del actual Régimen español, emigraron a Venezuela. (Torrealdai, 2000)

Estornestarrak erregimenaren kontraktatzat zituzten, eta beraz, Auñamendi ez zegoen Itzaropena argitaletxea 1950. urtean zegoen egoera berberetan. Areago, ez zuten Unzurrunzagak edukitako Rocamora bezalako kontakturik, eta horregatik, Auñamendiren edizioek askoz ere traba gehiago izan zituzten, argitaratu zuten testua berbera izanik ere.

Honen guztiaren paraleloan, Orixe beraren figuraren harrera aintzat hartzea ere interesgarria da. Kritikak aho batez aipatzen du Orixe ez zela beti izan poeta laudatu eta ezaguna. Koldo Mitxelenak honakoa zioen Orixeren omenez 1965ean idatzitako *Orixe. Omenaldi* liburuko hitzaurrean: «Esan bear da aurren-aurrenik ez dela beti izan «Orixe», orain besterik badirudi ere, euskal-letren aitagoi onetsia eta ezin-ukituzko eredua». Antzera esaten zuen Aita Onaindiak ere gerraurreko olerkari-belaunaldiari buruz ari zela. Lizardi, Lauaxeta, Loramendi, Tapia-Perurena, Gaztelu, Onaindia, Zaitegi, Argarate, Monzon eta Loidi aipatu ondoren, honakoa zioen Orixez: «Ba-zan or beste olerkari bat ere, ixil samar egona, baiña gogo-gunean bertso-leia bizia zeramana: Ormaetxea'tar Nikola, ize-nordez «Orixe»» (Mitxelena et al., 1965, 126). Lourdes Otaegik ere gauza bera esana du, Orixe 1950eko hamarkadan lortu zuela egun historiografiak aitortzen dion sona. «Gudatea hasi eta, Frantzia eta Ameriketara

ia hamabost urte igaro ondoren hasi zen Orixe famatuen egin duten idazlanak argitaratzen [...] Zalantzarik gabe, idazlan hauek eraiki zuten Orixe gudaosteko belaunaldien maisu, eta bide-erakusle» (Otaegi, 1991: 91). Aitortza horretan, zalantzarik gabe, *Euskaldunak* poema funtsezko liburua da, arestian aipatutako genero hibridazio eta *decalage* historikoa gorabehera, sinbolikoki erreferentzia garrantzitsua bilakatu zelako euskal poema nazional gisa. Horregatik, hala Orixeren beraren neurria nola *Euskaldunak*ena ez dira berberak 1950. urtean eta 70eko hamarkadan. Albizu anaiek beren txostenetan dioten bezala, 70eko hamarkadan Orixe euskal poeta behinentzat jotzen da, 1950. urtean ez bezala, eta honenbestez, bere itzala zaintzea askoz ere garrantzitsuagoa izango da zentsuraren ikuspuntutik, areago auzi nazionala erdigunean duen *Euskaldunak* bezalako obra batean.

Hala, liburuaren igurikimen horizontearen aldaketa aztertzea garrantzitsua da balorazio aldaketa horiek ezaugarritzeko. Hans Robert Jaussek 1959an azaldu zuen igurikimen horizontea kontzeptua (Jauss, 2013), eta hamar urte geroago teoriarik sakondu zuen «horizonteen fusioa» delakoa erekin. Haren arabera, igurikimen horizontea bitan banatzen da, igurikimen horizonte intraliterarioa eta igurikimen horizonte extraliterarioa edo soziala (Jauss, 1987, 77), eta bien fusioarekin gauzatzen da egintza interpretatiboa. *Euskaldunak* obrari dagokionez, 1950etik 1972ra bi igurikimen horizonteak aldatu zirela esan dezakegu. Intraliterarioaren barruan, elementu testualak eta paratestualak aintzat hartuko lirerateke, zeinak kasu honetan esanguratsuak diren. Izan ere, testua berbera izanagatik, 1950eko eta 1972ko edizioak aski ezberdinak ditugu. 1950ekoa oso modu prekarioan argitaratu zen; izan ere, ikusi dugunez, euskal argitalpen-sistema egoera kaskarrean geratu zen gerraondoan, eta argitaletxeen egoera ekonomikoa txarra izateaz aparte, euskarazko liburuak baimenduko ziren ere zalantzakoa zen. Gauzak horrela, argitalpen xumea dugu 1950ekoa, eta gainera, eskuizkribu originaletik egin gabe, «han hemen barreiatuak zeuden testu-zatiak bilduz osatu behar izan zuten [Manuel Lekuona eta Antonio Maria Labaienek] poema eta hortik sortu ziren argitalpen-akatsak [...] errata asko eta handiekin kaleratu zen lehen argitalpena» (Iztueta, 1991: 743). Besterik da 1972ko argitalpena. Auñamendi argitaletxeak

Orixeren obra osoen argitalpenaren barruan, *Euskaldunak poema eta olerki guziak* tomoa argitaratu zuen. Han publikatu ziren Orixeren poema solte, poema-liburu (*Barne-muinetan* besteak beste) eta itzulpen guztiak, baina adierazgarria da tomoaren titulura *Euskaldunak* ekarri izana; dudarik gabe, beste poema eta liburuekiko nagusigoa adierazten du. Horretaz gain, tomoaren hitzaurreaz aparte (non nahiko luze hitz egiten duen *Euskaldunakez*), poemari beren-beregi eginiko bi hitzaurre argitaratu ziren, lehen argitalpenekoa, eta argitalpen berrirako beste bat, hau ere Orixerena. Azken honetan batez ere espainierarako itzulpenaz jarduten da. Izan ere, bigarren argitalpenean, euskarazko originalaren alboan espainolezko itzulpena aurki liteke, Orixek berak eginikoa. Edizioa bera ere aski ezberdina da 1950ekoarekiko diseinu ikuspuntu eta materialetik. Orixeren obra osoen barruan izaki, argitalpen garestiagoa dugu, tapa gogor bigun-garriz editatua, eta bestearen aldean askoz ere sendoagoa. Zentsura-fitxan azaltzen denez, 1.000 aleko tirada izan zuen bigarren argitalpen horrek¹³. Hala, hasteko, obra osoen barnean argitaratua izatea jada errelebantea da igurikimen horizonte intraliterarioari dagokionez, zeren irakurleak liburua hasi aurretik ere badaki autore garrantzitsu baten aurrean dagoela. Bestetik, goiburuan agertzen den liburu-titulu bakarra *Euskaldunak* denez, badaki halaber hori dela autorearen poema-liburu gailena. Halakorik ez da gertatzen 1950. urteko argitalpenarekin. Horregatik, alde batetik, aski ezberdina litzateke bi argitalpen horien igurikimen horizonte intraliterarioa.

Baina are ezberdinagoa litzateke 1950. eta 1972. urteen arteko igurikimen horizonte extraliterarioa. Horizonte horrek, liburuaren elementu (para)testualetan arreta jarri beharrean, irakurlearen igurikimenean jartzen du, eta 1950eko irakurlearen jarrera *Euskaldunak* liburuaren aurrean aski ezberdina da 1972. urteko irakurlearekiko. 1950. urteko irakurlearentzat Orixe ez da oraindik poeta erreferentziazkoa, irakurle askok orduan ezagutuko dute, baina 1972. urteko irakurlearentzat (eta zentsorearentzat) Orixe euskal poeta gailena da.

¹³ Lehen argitalpena zenbat alekoa zen ez da ageri hari dagokion zentsura-fitxan.

Ondorioak

Orixeren *Euskaldunak* obraren gainean zentsura frankistak eginiko irakurketek euskal literaturako zentsura-kasu aberatsenetako bat osatzen dute. Nahiz eta azkenean haren argitalpenean ez zuten eraginik eduki, obra beraren inguruan garai ezberdinetan egindako interpretazio anbibalenteek asko esaten dute obraren (eta haren harreraren) inguruan, testuinguru sozialaren bilakabidean, eta zentsura-sistemaren arbitrariotasunaren inguruan.

Euskaldunak liburuak zerikusi handia izan zuen Orixe euskal poeten kانونean sar zedin, eta alderantziz, autorearen kanonizazioak eragina izan zuen zentsurak liburuaren edizio geroagokoengan arreta handiagoa ipin zedin. Bestetik, zentsurak liburuarekiko jarrera ezberdina izan zuen 1950. urtean, Frankismoaren azken urteetan eta Francoren heriotzaren ostean. Hala, lehen edizioaren permisibilitateak Frankismoaren azken urteetako zentsura-goraldiarekin kontrastatzen du, Francoren heriotzaren ondoren erlaxamendua etortzen delarik. Azkenik, arrazoiak arrazoi, *Euskaldunak* obrak zentsurarekin edukitako gorabeherek zentsura frankistaren arbitrariotasuna adierazten du halaber. Izan ere, testu beraren aurrean egindako balorazioak aski ezberdinak izan ziren urteek aurrera egin ahala, literatur kritikaren ikuspuntutik aski badaezpadakoak izateaz gain. Gainera, zentsura testuaren elementu immanenteen mendeko baino, beste arrazoi soziopolitikoagoi atxikiago zegoela erakusten digu. Besteak beste, 1950. urteko edizioari Pedro Rocamorak emandako baimenak, harreman politiko-pertsonalei esker eskuratutakoak, horixe frogatzen du.

Azkenik, zentsoreen irakurketak Euskal Herriko eta nazioarteko tendentzia-kritikoen garapenean kokatu behar ditugu. Zentsurak interpretazio biografistak eta ez-fikzionalak hobesten ditu, haiekin kondena moral-politikoak askoz ere berehalakoagoa delako. Kontrara, literatur kritika eta metodologia immanentistek (estrukturalismoa, estilistika eta abar) askoz ere nekezagoa dute literatur obra baten gaitzespen ideologikorako, eta horregatik, askoz ere ezohikoagoak dira zentsura-garaietan. Euskal Herriaren kasuan, esan behar da zentsura frankistaren amaierak iraultza estrukturalistaren harrerarekin bat egiten duela. Dударik gabe, asko du ausazkotik bat

etortze horrek, baina era berean, ondo sinbolizatzen du literatur teoria eta kritikan gertatu zen garai aldaketa.

Iturriak

Ormaetxea, Nikolas «Orixe», 1950, *Euskaldunak*, Zarautz: Itxaropena.

———, 1972, *Euskaldunak poema eta olerki guztiak*, Donostia: Auñamendi.

———, 1976, *Euskaldunak*, Donostia: Auñamendi.

———, 1980, *Euskaldunak*, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.

Bibliografia

Abellán, Manuel, 1987, «Fenómeno censorio y represión literaria», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, 5 (1987) 5-25.

———, 1989, «Problemas historiográficos en la censura literaria del último medio siglo», *República de las Letras*, 25 (1989) 20-27.

Aldekoa, Iñaki, 1991, «Orixe: erlijioa eta poesia», in Iztueta, Paulo (ed.), *Orixе mendeurrena IV. Hitzaldiak*, Donostia: Etor.

———, 2008, *Euskal literaturaren historia*, Donostia: Erein.

Aranalde, Jose Mari, 1991, «Orixe bere berri ematen, edo egilea protagonista», in Iztueta, Paulo (ed.), *Orixе mendeurrena IV. Hitzaldiak*, Donostia: Etor.

Aulestia, Gorka, 2000, *The Basque Poetic Tradition*, Reno: University of Nevada Press.

Bunn, M., 2015, «Reimagining repression: New Censorship Theory and After», *History and Theory*, 54 (2015) 25-44.

Culler, J., 1997, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Garmendia, J., 1991, «Orixe eta etnologia», in Iztueta, Paulo (ed.), *Orixе mendeurrena IV. Hitzaldiak*, Donostia: Etor.

Genette, G., 1992, *The Architext. An introduction*, Berkeley: University of California Press.

Ibargutxi, Felix, 2018, «Guk abangoardia nahi genuen, gazte pedante eta petral batzuk ginen», *El Diario Vasco*, 2018/05/07.

Iztueta, Paulo, 1991, *Orixeta bere garaia*, Donostia: Etor.

Jauss, H. R., 1987, «El lector como instancia de una nueva historia de la literatura», in Mayoral, J. A. (coord.), *Estetica de la recepción*, Madrid: Arco libros.

———, 2013, *La historia de la literatura como provocación*, Madrid: Gredos.

Lekuona, Juan Mari, 1991, «Izaera edo ofizio bereziko pertsonaien erretaula *Euskaldunak* poeman», in Iztueta, Paulo (ed.), *Orixeta mendurrena IV. Hitzaldiak*, Donostia: Etor.

Martínez Bonati, F., 1997, «El acto de escribir ficciones», in Garrido Domínguez, Antonio, *Teorías de la ficción literaria*, Madrid: Arco Libros.

Mitxelena, Koldo eta al., 1965, *Orixeta. Omenaldi*, Abadiño: Gráficas Izarra.

Otaegi, Lourdes, 1991, «Orixeta eta Aitzolen belaunaldia», in Iztueta, Paulo (ed.), *Orixeta mendurrena IV. Hitzaldiak*, Donostia: Etor.

Pavel, T., 1997, «Las fronteras de la ficción», in Garrido Domínguez, Antonio (coord.), *Teorías de la ficción literaria*, Madrid: Arco libros.

Rioja, M., 2008, «La traducción inglés-español de textos narrativos censurados (1962-1969)», in Pérez Ruiz, Leonor, Pizarro Sánchez, Isabel eta González Cascos, Elena. *Estudios de Metodología de la Lengua Inglesa IV*. Valladolid: Universidad de Valladolid.

Saizarbitoria, Ramon, 2007, «Hitzaurrea», in *Egunero hasten delako*. Donostia: Erein.

Torrealdai, Joan Mari, 2001, *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura 1936-1983*. Zarautz: Susa.

Unzurrunzaga, Imanol, 1993, *Patxi Unzurrunzaga*. Donostia: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.